

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/81

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

2001 KRİZİ SONRASI EKONOMİK BÜYÜME, İSTİHDAMDAKİ GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

Suat Özeren

Bu çalışma "EKONOMİK BÜYÜMENİN DİNAMİKLERİ VE İSTİHDAM:
KAYNAKLAR VE ETKİLER", başlığı ile Doç. Dr. Bilin NEYAPTI
editörlüğünde hazırlanan ve 2005 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer
almaktadır.

Eylül, 2012

2001 KRİZİ SONRASI EKONOMİK BÜYÜME, İSTİHDAMDAKİ GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

Suat Özeren*

1. GİRİŞ

Son yirmibeş yıllık dönemde Türkiye ekonomisinin büyüme performansının düştüğü ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren büyüme oranlarının kararsız bir seyir izlediği görülmektedir. Ekonominin büyüme hızındaki düşüşte, sermaye birikim sürecinin değişmesi sonucu ekonomide yatırımlara ayrılan kaynakların azalmasının önemli etkisi bulunmaktadır. Ekonomik büyümeyi etkileyen çok sayıda faktör bulunmakla birlikte, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olan sermaye birikimi, istihdam ve teknolojideki gelişmeleri dönemsel olarak değerlendiren çalışmaların da gösterdiği gibi, Türkiye ekonomisinde büyümenin temel sürükleyici gücü sermaye birikimidir (Saygılı, 2005). 1972-2000 döneminde GSYİH artışının kaynaklarına bakıldığında, yaklaşık yüzde 72'sinin sermaye birikiminden, yüzde 21'inin işgücünden ve yüzde 6.7'sinin ise verimlilik artışlarından oluştuğu görülmektedir. Sabit sermaye yatırımlarının artış oranlarının son yirmibeş yılda azalması, ekonominin büyüme performansını ve buna bağlı olarak istihdam artışını olumsuz etkilemektedir.

Ekonomide kaynakların nasıl kullanıldığı ve sermaye birikim sürecinde kaynakların hangi kesimlerde biriktiği, ekonominin büyüme performansı açısından önem taşır. 1980'li yıllarda gerçekleştirilen iç ve dış finansal serbestleşme politikalarına uygun olarak kamunun finansman ihtiyacının büyük oranda borçlanmayla karşılanması, süreç içerisinde kamunun borç stoğunun artmasına ve yüksek reel faizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yüksek reel faizler yeni bir sermaye birikim süreci oluşturarak kamudan özel kesime önemli miktarda kaynak transferi gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu süreçte kamunun yatırım düzeyi büyük oranda azalmış, yüksek reel faizlerin, başta özel kesim yatırımları olmak üzere, makroekonomi üzerinde çok yönlü olumsuz etkileri olmuştur.

---

* Dr., Devlet Planlama Teşkilatı, sozeren@dpt.gov.tr. Bu çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz sorumluluğu yazarına aittir.

1990'lı yıllarda finansal piyasalardaki gelişmelerin de etkisiyle makroekonomideki istikrarsızlık artmış, 1994 ve 2001 yıllarında finansal piyasalarda başlayan kriz reel ekonominin ciddi boyutlarda daralmasına neden olmuştur. 2001 krizi sonrası uygulanan ekonomik programın kararlılıkla sürdürülmesi sonucunda makroekonomik istikrarın sağlanması yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Mali disiplinde sağlanan süreklilik, uygulamaya konulan yapısal reformlar ve fiyat istikrarına odaklanan sıkı para politikası ekonomik birimlerin enflasyonist beklentilerini olumlu yönde etkilemiş ve uygulanan politikalara olan güvenini artırmıştır.

2002-2005 döneminde enflasyon ve nominal faizlerde önemli düşüşler sağlanmış, mali disiplin ve faiz dışı fazla politikası ile kamu sektörü finansman dengesi açığı azaltılmış, YTL'nin değer kazanmasına karşın ihracat yüzde yüz oranında artmıştır. Buna karşın bu dönemde sürekli artan cari açık, kamunun toplam borç stoğunun yüksek olması, uluslararası sermaye girişindeki artışın ekonomiyi dış şok riskine açık bırakması ve YTL'yi aşırı değerli kılması, istihdamda yeterli artış sağlanamaması, reel ücretlerdeki gerileme ve ekonomi politikalarının sosyal boyutunun zayıf olması ekonominin temel sorun alanlarındandır.

2001 krizi sonrasındaki üç buçuk yılda (2005 yılının ilk yarısı dahil), ekonomi yıllık ortalama yüzde 7.3 oranında büyümüştür. Bu düzey uzun dönem büyüme rakamlarının oldukça üzerindedir. Bu dönemde büyümenin kaynaklarına bakıldığında, özel tüketim, ihracat ve özel kesim yatırımlarındaki artışın öne çıktığı görülmektedir.

Özel imalat sanayi kesimi, YTL'nin değer kazanmasının yarattığı rekabet baskısına, çalışan başına kazançlardaki reel artışı düşürerek, çalışan sayısındaki artış hızını yavaşlatmak suretiyle kişi başına verimlilik artışını hızlandırarak ve kayıt dışı istihdamı artırarak cevap vermeye çalışmıştır. Ticarete konu olan malları üretenler açısından çalışanların sayısını azaltmak üretimin önemli parametrelerinden biri olmuştur. Bu durum, ekonominin büyümesine karşın yeterli ölçüde istihdam yaratamamasının önemli nedenlerindedir. Ancak, 2004 yılının ikinci çeyreğinden itibaren tarım dışı istihdamda ekonomik büyümeye paralel olarak bir artış görülmeye başlanmıştır.

Bu makalede, 2001 krizi sonrasında ekonomik büyüme ve istihdamda yaşanan gelişmeler, kısmi konjonktür analizi çerçevesinde değerlendirilmeye ve ekonomi yönetiminin 2005-2008 yıllarına ilişkin öngörülerini makalenin kapsamı bağlamında özetlenmeye çalışılacaktır.

Bölüm 2'de, 2001 sonrasında ekonomik büyümenin kaynakları yıllar itibarıyla analiz edilecek, büyümeye ilişkin beklentiler ile birlikte

değerlendirilecektir. Bölüm 3’de Orta Vadeli Program (2006-2008) ve 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programın konuya ilişkin öngörülerini sunulacak, bölüm 4’de son dönemde istihdamda ortaya çıkan gelişmeler ve geleceğe yönelik beklentiler ele alınacaktır.

2. EKONOMİK BÜYÜME

Kamu borcunun sürdürülebilirliği riski yüksek olan ülkelerde; borcun çevrilebilirliği konusundaki beklentilerin büyüme ve enflasyon dinamiklerinin üzerinde belirleyici olduğu görüşü savunulmaktadır (Serdendeçti, 2005). 2001 yılı krizinden sonra uygulanmaya başlayan ekonomik program, borç stoğu ve enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, enflasyonu düşürücü ve kamu finansman dengesini iyileştirici politikaların, geleceğe dönük beklentileri olumlu yönde etkilediği, risk primini düşürdüğü ve dolayısıyla büyümeyi artırdığı öngörüsünde bulunmaktadır. Bu öngörüde faiz dışı fazla hedefi büyük önem taşımakta, bu yolla kamu borcunun azalacağı, bunun reel faizlerin düşmesine ve kurun istikrar kazanmasına neden olacağı, bu süreçte reel faiz düşüşü ile birlikte yurtiçi talebin sonuçta da büyümenin artacağı varsayımları yapılmaktadır. Bu nedenle uygulanan ekonomik programda,

- Faiz dışı fazla
- Para politikasının temel politika aracı olarak Merkez Bankası kısa vadeli faiz oranı
- Dalgalı kur

önem taşımaktadır.

Yukarıda belirtilen ekonomik programın temel öngörülerinden de anlaşılacağı gibi ekonomik büyüme öncelikli bir konu olarak ele alınmamakta, büyümeye yönelik iktisat politikalarına yer verilmemekte, ekonomik program çerçevesinde uygulanacak politikaların sonucunun büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği varsayılmaktadır.

2001 yılı krizinden bu yana ekonomik büyümeyi etkileyen iç ve dış konjonktürde ortaya çıkan önemli bazı gelişmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Dış konjonktürdeki gelişmeler:

- Uluslararası faizlerin düşük olması ve uluslararası likitide fazlalığının dışarıdan finansman sağlamayı kolaylaştırması
- Paritenin Euro lehine olmasının ihracat üzerine olumlu etkisi
- AB’ye katılım sürecinin ekonomi üzerine olumlu etkisi

2. İç konjonktürdeki gelişmeler:

- Mali disiplinde sağlanan süreklilik, uygulamaya konulan yapısal reformlar ve fiyat istikrarına odaklanan sıkı para politikası sonucu makroekonomik istikrarda önemli mesafe alınması ve enflasyonun tek haneli rakamlara düşmesi
- Reel faizlerin yurtiçinde düşmesine karşın uluslararası düzeyde oldukça yüksek olması, önemli miktarda uluslararası sermaye girişine neden olarak YTL'ye değer kazandırması
- YTL'nin önemli ölçüde değer kazanmasının, başta ihracata dönük sektörler ve istihdam üzerinde olmak üzere, reel ekonomi üzerinde çok yönlü etkiler yaratması
- İzlenen sıkı para ve maliye politikalarının yanısıra, uluslararası sermaye girişlerinin artmasının da etkisiyle nominal ve yüksek reel faizlerin görece olarak düşmesi ve bunun iç talebi artırması
- Reel ücretlerin gerilemesi ve işgücü verimliğindeki artışların YTL'nin değer kazandığı bir ortamda ticarete konu olan sektörlerde üretim maliyetlerini azaltarak ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü olumlu yönde etkilemesi

Yukarıda belirtilen ekonomik programın öngörülere, iç ve dış konjontürdeki gelişmeler dikkate alınarak, 2002 yılından itibaren ekonomik büyümedeki gelişmeler ve büyümenin kaynakları çerçevesinde yıllara göre değerlendirilmiştir.

2001 kriz yılında yüzde 7.5 oranında küçülen ekonomi 2002 yılında yüzde 7.7 oranında büyümüştür. Ekonomik daralma sonrası, atıl kapasitenin kullanılması sonucu büyümenin hızlanması sık görülen bir durumdur. 2002 yılında daha çok ihracat ve bir ölçüde yurtiçi talep ile büyüme artmıştır (Tablo 1).

2003 yılı büyümesi, mal ve hizmet ihracatında gözlenen yüksek performansın yanı sıra, iç talep canlanmasından kaynaklanmıştır. Tarım sektörü katma değerinde gerileme kaydedilmesine rağmen sanayi, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde kaydedilen yüksek katma değer artış hızları bu gelişmede belirleyici olmuştur. 2003 yılında toplam nihai yurtiçi talep yüzde 6.5, özel kesim sabit sermaye yatırımları yüzde 20.3, toplam sabit sermaye yatırımları ise yüzde 10 oranında artmıştır. Özel kesim makina-teçhizat yatırımlarındaki artış oranı da yüzde 46.1'e ulaşmıştır.

**Tablo 1. Büyüme Hızları ve Büyümenin Talep Unsurları
(Sabit fiyatlar ile yüzde değişme)**

	2002	2003	2004	2005/1	2005/2	2005/6
Özel Nihai Tüketim	2.1	6.6	10.1	4.0	4.4	4.2
Devlet Nihai Tüketim	5.4	-2.4	0.5	4.3	4.0	4.2
G.Y.Sabit Sermaye Y. (Kamu)	8.8	-11.5	-4.7	36.6	31.1	32.6
G.Y.Sabit Sermaye Y. (Özel)	-5.3	20.3	45.5	4.8	15.8	10.8
İhracat	11.1	16.0	12.5	11.3	4.7	7.7
İthalat	15.8	27.1	24.7	9.3	9.2	9.2
GSYİH	7.7	5.8	8.9	4.8	4.2	4.5

Kaynak: Gayri Safi Milli ve Yurtiçi Hasıla İstatistikleri, TÜİK.

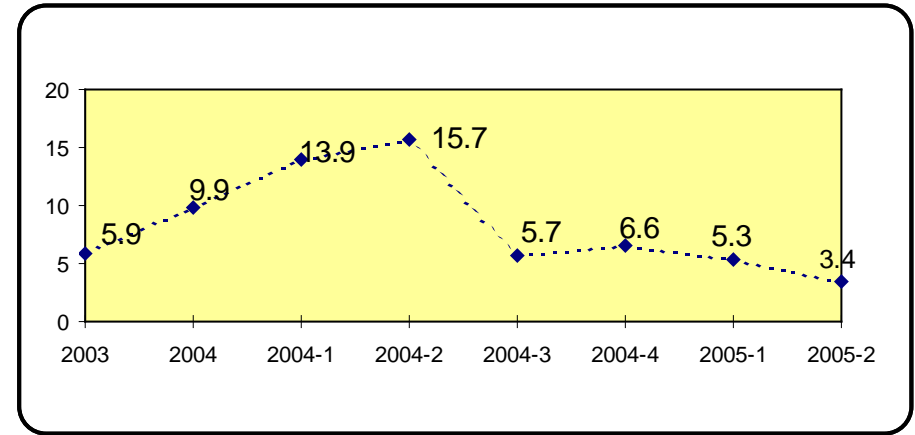
YTL'nin değer kazanması ve iç talebin yeterince güçlü olmaması, ihracatçı sektörlerin rekabet güçlerini kaybetmemek için üretim maliyetlerini düşürmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu süreçte, reel ücretler ve istihdam düşerken, işgücü verimliliğinde önemli artışlar gerçekleşmiştir.

2004 yılında Türkiye ekonomisi yüksek bir büyüme performansı göstermiştir. Uygulanmakta olan sıkı maliye politikaları dolayısıyla kamu tüketim ve yatırım harcamaları daralırken ekonomide sağlanan yüksek üretim artışı tamamen özel sektörden kaynaklanmıştır. Üretime ilişkin veriler, 2004'ün üçüncü çeyreğinden itibaren büyüme hızında belirgin bir yavaşlama olduğunu göstermektedir.

2004 yılında, büyümeyi sürükleyen başlıca unsurlar özel dayanıklı tüketim, özel sabit sermaye yatırımları ve ihracat olarak belirmiştir. Özellikle dayanıklı tüketim artışında ertelenmiş tüketim önemli rol oynamıştır. Mali disiplin konusunda gösterilen performans, kamunun finansal piyasalardaki baskısını nispeten azaltmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, 2004 yılında reel kredi hacminde gözlenen önemli ölçüdeki genişlemedir. Reel kredi hacmindeki genişleme, 2004 yılında tüketim ve yatırımları destekleyen unsurlardan biridir. Sabit sermaye yatırımlarındaki artışta Türkiye ekonomisinde uzun yıllar yatırım oranlarının oldukça düşük seviyede gerçekleşmesi, yüksek kapasite kullanım oranlarına ulaşılması nedeniyle ihracat artışlarının yatırımlarla desteklenmesi gereği ve düşen faiz oranları ile kurdaki değerlenmeye paralel yatırım maliyetinin azalması etkili olmuştur. Bu çerçevede, özel kesim sabit sermaye yatırımları yüzde 45.5 oranında artmıştır. 1990'lı yıllar ile karşılaştırıldığında sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımının daha üretken sektörlerle yöneldiği görülmektedir. Kurların düşük olması nedeniyle, başta ihracatçı sektörlerde olmak üzere, kapasite artırma ve

yenileme yatırımı amacına dönük sermaye yoğun yatırımlarda artış gözlenmektedir. Ancak, toplam sabit sermaye yatırımlarının 2004 yılında geldiği düzey, reel olarak 2000 yılının gerisinde kalmıştır. 2003 yılında olduğu gibi, 2004 yılında da ihracat büyümeyi sürükleyen ana unsurlardan biri olmuştur; bir önceki yıla göre yüzde 12.5 oranında artarak 63 milyar dolara ulaşmıştır.

Şekil 1. GSYİH'daki Gelişmeler

Kaynak: Gayri Safi Milli ve Yurtiçi Hasıla İstatistikleri, Eylül 2005 (TÜİK).

2005 yılının ilk yarısında ekonominin büyüme performansında son üç yıldaki ortalama düzeye göre gerileme söz konusudur (Grafik 1). 2004 yılının üçüncü çeyreğinde ekonomide başlayan yavaşlamanın, 2005'in ilk yarısında hızlanarak sürdüğü görülmektedir. GSYİH 2005'in birinci ve ikinci çeyreğinde sırasıyla yüzde 4.8 ve 4.2 oranında büyüebilmiştir, 2005'in ilk yarısındaki GSYİH artışı yüzde 4.5'dir. 2005 yılının ilk yarısında büyümenin düşük düzeyde gerçekleşmesinde, 2004 yılının ilk yarısındaki yüksek büyümenin baz etkisinin de önemli payı bulunmaktadır. Üretim açısından bakıldığında, sanayi üretim rakamlarında artışın yavaşladığı, inşaat sektöründeki canlanmanın ise artarak devam ettiği görülmektedir.

2005'in ilk yarısında talep bileşenlerinin büyümeye katkısına bakıldığında GSYİH büyümesinde iç talep artışının önemini koruduğu gözlenmektedir. Özel tüketimin büyümeye katkısı düşerken, kamu tüketiminin katkısı yükselmiştir. Yatırımların katkısında da benzer eğilim görülmekte; özel kesimin katkısı düşerken kamunun etkisi artmaktadır. 2005'in ilk yarısında, büyümedeki artışın önemli kısmı yatırımların artmasından kaynaklanmaktadır. Ancak kamu yatırımlarının geldiği düzey 2000 yılının yüzde 15 gerisindedir.

Son üç yıldır büyümenin ana unsurlarından olan ihracattaki artış hızının 2005'in ilk yarısında düştüğü görülmektedir (Tablo 1). Büyümenin ve sanayi üretiminin yavaşlamasının önemli nedenlerinden biri ihracatın ivme kaybetmiş olmasıdır. İhracatı olumsuz yönde etkileyen gelişmeler arasında, YTL'deki değer kazanma sürecinin artarak devam etmesi, doların uluslararası piyasalarda değer kazanması ve işgücü verimliliğindeki artış hızının düşmesinin ihracatçı sektörlerin maliyetleri üzerindeki etkisinin artması sayılabilir. YTL'nin aşırı ölçüde değer kazandığı bir ortamda, Türkiye ekonomisinin bu kadar hızlı ve uzun süren rekabet baskısını verimlilik artışlarıyla dengelemesi mümkün değildir. Bu durum imalat sanayi üretimini olumsuz yönde etkileyerek büyümeyi yavaşlatmaya başlamıştır.

Enflasyondaki düşüşe paralel olarak Merkez Bankası'nın kısa vadeli borçlanma faizini yeterli ölçüde düşürmemesi sonucunda, reel faizler azalmakla birlikte 2005 yılında da yüksek seyrini devam ettirmiştir. Bu durum net uluslararası sermaye girişinin artmasına ve YTL'nin değer kazanma sürecinin devam etmesine neden olmuştur. YTL'nin değer kazanması nedeniyle, sanayi üretiminde yerli girdi yerine daha çok ithal girdi kullanılması sanayi üretiminin ve büyümenin yavaşlaması üzerinde etki yaratmaktadır.

YTL'nin değer kazanma sürecinin artarak devam etmesi, cari açığın hızla artmasına neden olmaktadır. 2002 yılında 1.5 milyar düzeyinde olan cari işlemler açığı, 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla 8 ve 15.7 milyar Dolara ulaşmış, 2005'de ise 22 milyar Dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Cari açığın en temel belirleyicisi olan dış ticaret açığı sürekli olarak genişlemektedir. Ekonominin yavaşladığı son bir yılda, bu eğilime uygun olarak ithalat artış hızında düşüş gerçekleşmemiştir. İthalattaki artış sürekli olarak ihracattaki artış oranlarından daha büyük değerler almaktadır. Burada belirleyici unsur ithalatın yüzde 75'ini oluşturan ara malı ithalat artışının istikrarlı bir şekilde artıyor olmasıdır. Dolayısıyla, üretim düzeyi ile ara malı ithalatı arasındaki ilişkinin zayıfladığı gözlenmektedir. Bunda YTL'deki değerlenmenin ithal girdi kullanımını artırmasının yanısıra, son yıllarda yüksek performans gösteren yüksek teknolojiye dayanan ürünler üreten sektörlerin, temel girdiler itibarıyla yurtdışındaki aynı sektörlerle bağımlı olmalarının da etkisi bulunmaktadır (TÜSİAD, 2005).

Tablo 2. Toplam Yatırım Tasarruf Dengesi

	Ortalama		Gerçekleşme				Tahmin	
	90-94	95-99	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam Yatırım	23.1	23.2	16.1	21.7	23.5	26.5	27.5	27.9
Sabit Sermaye Yatırımı	24.2	22.9	19.0	17.4	16.1	18.4	20.3	21.0
Kamu	6.3	5.5	6.3	6.3	4.9	4.2	5.1	6.0
Özel	17.9	17.4	12.7	11.0	11.2	14.2	15.3	16.0
Stok Değişmesi	-1.2	0.3	-2.9	4.3	7.4	8.1	7.2	6.9
Toplam Tasarruf	23.1	23.2	16.1	21.6	23.5	26.5	27.5	27.9
Yurtiçi Tasarruf	21.3	19.2	17.4	19.0	19.3	20.3	20.4	20.9
Dış Tasarruf	1.8	4.1	-1.3	2.6	4.2	6.2	7.1	7.0

Kaynak: 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program, DPT ve 2001-2006 yıllarına ait veriler: Yıllık Programlar, DPT.

Cari açığın son yıllarda önemli ölçüde artmasının ekonominin önemli kırılma noktalarından biri olmasının yanı sıra, büyüme üzerindeki etkileri açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. 2001 yılından itibaren cari açıktaki gelişmelere uygun olarak dış kaynak (dış tasarruflar) girişinin önemli ölçüde arttığı (Tablo 2), ekonomideki harcanabilir kaynaklar içinde dış kaynağın payının yükseldiği görülmektedir. Yurtiçi tasarruf yetersizliği anlamına gelen dış kaynağın nasıl kullanıldığı, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Tablo 2'den görüleceği üzere toplam tasarruf hacmi 1990'lı yılların ortalamasından daha fazla olmasına karşın, özel ve kamu kesimi sabit sermaye yatırımları 1990'lı yılların ortalama düzeyine henüz ulaşamamıştır. 1990'lı yıllarda kamu kesimi tasarruf-yatırım açığı verirken, özel kesim ve dış kaynak bu açığı kapatmaktaydı. Kamunun bu açığının kamu finansman dengesindeki iyileşmeye bağlı olarak GSMH içindeki payının 2005 yılında yüzde 2.7'e düşeceği tahmin edilmektedir. 2002-2005 yılları arasında özel kesim tasarruf-yatırım dengesi fazlası önemli ölçüde azalarak (GSMH'nin yüzde 14.4'ü kadar), 2004 yılında açık vermeye başlamıştır. Özel kesim tasarruf-yatırım farkındaki 14.4 puanlık azalışın, 7.6 puanı tasarruftaki düşüşten (özel kesim tüketim artışından), 2.5 puanı stok artışından, sadece 4.3 puanının sabit sermaye yatırımlarındaki artıştan kaynaklandığı gözlenmektedir (Öztrak, 2005).

Son üç yılda özel kesimin tasarruf- yatırımlarındaki gözlenen bu farklılık önemli bir yapısal değişikliğe işaret etmektedir. Bu değişimden sabit sermaye yatırımlarının yeterince pay almaması özel kesime ekonomide ve ekonomik büyümede verilen öncelik açısından bakıldığında önemli bir sorun alanı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. ORTA VADELİ PROGRAM VE 2004 YILI KATILIM ÖNCESİ EKONOMİK PROGRAM HEDEFLERİ

Ekonomi yönetiminin, büyüme, büyümenin kaynakları ve istihdama yönelik öngörülmesi, Orta Vadeli Program (2006-2008) ve 2004 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı (2005-2007) kapsamında ele alınmıştır. Program hedeflerine göre GSYİH büyümesinin, potansiyel büyüme olan, yıllık ortalama yüzde 5 civarında olacağı tahmin edilmektedir. 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program (KEP) dönemi boyunca büyümenin en önemli kaynaklarının özel yatırım ve ihracat artışları olması beklenmektedir. Diğer taraftan, sıkı maliye politikasına devam edilmesi ve gelirler politikasının hedeflenen enflasyonla uyumlu şekilde tasarlanması nedeniyle çalışanların reel gelirlerinde önemli bir artış öngörülmemesi tüketimi sınırlayıcı faktörler olacaktır. Dolayısıyla, bu dönemde tüketimin büyümeye katkısının azalacağı tahmin edilmektedir (KEP, 2004).

2005-2008 döneminde GSMH ve GSYİH'nın yıllık ortalama yüzde 5 oranında artması beklenmektedir. Bu dönemde, büyümenin kaynaklarında öngörülen yıllık artışlar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Temel Ekonomik Hedefler (Yıllık yüzde değişme)

	2005*	2006*	2007	2008
Toplam Tüketim	4.6	4.2	3.6	3.7
Kamu Tüketimi	1.0	5.2	0.7	0.5
Özel Tüketimi	5.2	4.1	4.1	4.2
Toplam Sabit Sermaye Yat.	14.6	8.7	10.1	8.3
Kamu Sabit Yat.	29.6	-2.2	0.8	3.4
Özel Sabit Yat.	4.7	9.0	13.2	9.8
İhracat	14.7	9.1	10.6	10.4
İthalat	17.9	8.2	9.8	8.9
GSYİH	4.8	5.0	5.0	5.0

Kaynak: Orta Vadeli Program ve 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, DPT.

* Bu yıllara ilişkin hedefler daha yakın zamanda yapılmış tahminler olduğu için 2006 Yılı Programından (DPT) alınmıştır.

2004 Yılı KEP döneminde, sabit sermaye yatırımlarının üretim kapasitesini artırmak suretiyle ihracat artışlarını destekleyeceği ve ihracatta gözlenen yüksek performansın devam edeceği öngörülmektedir. Yüksek yenileme yatırımları sayesinde, son yıllarda emek verimliliğinde yaşanan artışların devam edeceği düşünülmektedir. Böylece, ihracat alanında emek verimliliğine bağlı rekabet avantajının sürdürülmesi beklenmektedir.

Yapısal reformların ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin gözlenmeye başladığı, yapılan düzenlemelerle pek çok sektörde rekabeti engelleyen unsurlar ortadan kaldırılarak daha rekabetçi bir ortam tesis edildiği, sürdürülecek yapısal reformlarla ekonomik etkinliğin artırılması doğrultusunda daha fazla mesafe alınacağı öngörüsü yapılmaktadır.

Mali disiplin konusunda gösterilen performans, kamunun finansal piyasalardaki baskısını nispeten azaltarak özel kesime yönelik reel kredi hacminin önemli ölçüde genişlemesine neden olmaktadır. Katılım Öncesi Ekonomik Program döneminde faizlerde yaşanan düşüşle birlikte artan yatırımları finanse etmek üzere bankaların reel sektöre daha fazla kaynak aktarması beklenmektedir.

Öngörülen büyüme ve yatırım artışlarına bağlı olarak, 2004-2007 döneminde önemli sayıda yeni iş imkanının yaratılması ve bu kapsamda istihdamın 1.7 milyon kişi artması hedeflenmektedir. Ancak, işgücü arzında beklenen artışa bağlı olarak işsizlik oranının sınırlı ölçüde gerileyeceği tahmini yapılmaktadır. Orta Vadeli Program öngörülerine göre, istihdamın 2006-2008 döneminde 1.6 milyon kişi artması beklenmektedir.

2002 ve 2003 yıllarında yüksek oranlı büyüme gerçekleşmiş olmasına rağmen istihdamda gerileme yaşanmış, bu gerilemeye bağlı olarak emek verimliliği yüzde 6.8 oranında artmıştır. Dolayısıyla, istihdamdaki gerileme sonucunda istihdam artışının büyümeye katkısı negatif olurken, sermaye stoğu ve toplam faktör verimliliği (TFV) artışının büyümeye katkıları önemli ölçüde yükselmiş ve sırasıyla yüzde 52.2 ve yüzde 58.5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Üretim Faktörlerinin Büyümeye Katkıları (yüzde)

	Sermaye Birikimi	İstihdam Artışı	TFV Artışı
1990-2000	73.3	23.5	3.3
2001-2003	87.3	-23.0	35.6
2003	52.2	-10.7	58.5
2004	28.7	15.9	55.4
2005	25.2	31.9	42.9
2006	33.4	30.8	35.8
2007	38.8	30.3	30.8

Kaynak: 2004 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, DPT.

2004 KEP döneminde öngörülen büyüme oranlarının, verimlilik artışlarının yanı sıra üretim faktörlerindeki artışlarla da desteklenmesi beklenmektedir. Yüksek oranlı yatırım beklentisine bağlı olarak, yıllık ortalama yüzde 5.3 oranında sermaye birikimi sağlanabileceği tahmin

edilmektedir. Sermaye stoğundaki artışa paralel olarak, işgücü talebinin de artacağı öngörüsü yapılmaktadır. Bu çerçevede, istihdamın yıllık ortalama yüzde 2.5 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, toplam faktör verimliliğinin de dönem boyunca önemli oranda artması beklenmektedir.

Tablo 5. Üretim Faktörleri Artışları (Yüzde)

	Hasıla Artışı	Sermaye Stoğu Artışı	İstihdam Artışı	TFV Artışı
1990-2000	4.1	7.6	1.5	0.3
2001-2003	1.8	4.3	-0.7	0.7
2003	5.8	4.0	-1.0	4.9
2004	8.9	4.9	3.0	6.0
2005	4.8	5.3	2.5	1.3
2006	5.1	5.5	2.5	1.6
2007	5.1	5.6	2.5	1.6

Kaynak: 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, DPT.

4. İSTİHDAM

2001 kriziyle birlikte işsizlik Türkiye'nin en önemli ekonomik ve sosyal sorunlarından biri haline gelmiş-tir. 1980'li yıllarda artmaya başlayan işsizlik, 1990'lı yıllarda uluslararası ölçülere göre yüksek sayılan düzeylere ulaşmıştır. 2001 kriziyle birlikte işsizlikte büyük oranlı artışlar yaşanmış, 2000 yılına göre işsizlik oranı yüzde 6.6'dan yüzde 10.3'e, tarımdışı işsizlik oranı ise yüzde 9.3'den yüzde 15'e yükselmiştir. Türkiye ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesi önceki dönemlerde de çok yüksek olmamakla birlikte, son dönemde ekonomik büyümeye rağmen istihdam yaratılamaması nedeniyle, "işsiz bir büyüme" sürecine girildiği iddiaları yaygınlık kazanmıştır.

Sanayi sektöründe, özellikle son yıllarda gerçekleşen yüksek oranlı büyümeyle uyumlu bir istihdam artışı gözlenmemiştir. 2000 yılı öncesinde yüksek enflasyon ve makroekonomik dengesizliklerin belirlediği bir ortamda faaliyet gösteren firmalarda ciddi verimsizlikler birikmiştir (2004 Yılı KEP). 2001 krizi, firmalar açısından bu verimsizlikleri ortadan kaldırmak doğrultusunda bir baskı yaratmış ve sanayi sektöründe ciddi istihdam kayıplarına yol açmıştır. Takip eden iyileşme döneminde, TL'nin değer kazanması, enflasyonun düşmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması, firmaları verimlilik artışları yoluyla rekabet etmeye zorlamış ve bu dönemde verimlilik artışları ön plana çıkmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Çalışan Başına Verimlilik (Yüzde değişim)

	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem
2003	5.5	3.1	8.9	11.9
2004	10.9	14.2	6.4	2.2
2005	3.6	3.8		

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK.

Gerek TL'nin değer kazanma sürecinin gerekse yurtiçi faizlerdeki görece azalmanın sermayenin fiyatını düşürmesi, sermaye yoğun yatırımların artmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu süreçte, sanayi sektörü istihdamdan tasarruf sağlayan modernizasyon yatırımlarına hız vermiştir.

Kurdaki gelişmelerin yarattığı rekabet baskısı karşısında ticarete konu olan malları üreten sektörler, çalışanlarının sayısını azaltmak durumunda kalmışlardır. Üretici birimler maliyetlerden azami tasarruf etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzün olumsuz rekabet koşulları nedeniyle, hem birim istihdam yaratmanın maliyeti artmakta hem de bu sayede yaratılacak katma değer küçülmektedir. Rekabet edilen ülkelere göre yerli emeğin daha pahalı hale gelmesi (reel ücretlerin azaldığı durumda) emek yoğun sektörlerin rekabet gücünü azaltmaktadır. Bu durum yüksek büyümeye karşın istihdamın yeterince artmamasının nedenlerindedir. Özel imalat sanayi sektörü, kurdaki gelişmelerin yarattığı rekabet baskısına, çalışan kişi başına kazançlardaki reel artışı düşürerek, çalışan sayısındaki artış hızını yavaşlatmak suretiyle kişi başına verimlilik artışını hızlandırarak (Tablo 6) ve kayıt dışı istihdamı artırarak cevap vermeye çalışmıştır.

Ticarete konu olan malları üreten sektörler bu gelişmelerin etkisinde olmakla birlikte, büyüme-istihdam ilişkisine yönelik tablo ekonominin bütününde daha ayrıntılı olarak analiz edildiğinde, büyümenin istihdam yaratamadığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Türkiye'de istihdama yönelik yapılacak konjonktürel analizlerde tarım ve tarım dışı istihdam ayrımı yapılarak gelişmelerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere, işgücü piyasalarının geçmişten gelen ve halen etkisini sürdüren yapısal sorunları toplam istihdam ve işsizliğe yönelik iyileşmeyi yavaşlatmaktadır. Kırdan kente göçün de etkisiyle tarım kesiminde istihdam azalmakta, tarım nüfusu kentlerde işgücüne katılarak işgücü arzının artmasına neden olmaktadır. Toplam istihdamın azalmasına neden olan bu gelişmede tarım dışı kesimde yaratılacak istihdam kapasitesi önem arz etmektedir.

Tablo 7'deki tarım dışı istihdam verilerine bakıldığında, istihdam düzeyinde 2002 ve 2003 yıllarında önemli bir değişiklik olmadığı, ama 2004 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yüksek büyümenin de etkisiyle artış

eğilimine girdiği görülmektedir. 2001 krizinin reel ekonomi ve istihdam üzerindeki daralma etkisi 2003 yılından itibaren kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, yeni yatırımlara yönelik ve büyümenin hızlanması ile birlikte giderilmiştir. Büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin gecikmeli yapısı nedeniyle yüksek büyümenin tarım dışı istihdam üzerindeki etkisi 2004 yılından itibaren görülmeye başlamıştır. 2004 ve 2005 yıllarının ikinci çeyrekleri arasındaki bir yıllık dönemde tarım dışı istihdamda 1 milyon 87 bin yeni iş yaratılmıştır, bu bir yıllık dönemde tarım dışı istihdamın yüzde 5.5 oranında arttığını göstermektedir. 2004 yılının üçüncü çeyreğinde büyüme hızında başlayan yavaşlamanın, büyüme-istihdam arasındaki ilişkisinin gecikmeli yapısı da dikkate alındığında, istihdam düzeyi üzerinde ortaya çıkacak olumsuz yöndeki etkisini istihdam yaratma kapasitesi yüksek olan inşaat sektöründeki canlanmanın hafifletmesi beklenmektedir.

Bölüm 2'de belirtildiği üzere, ekonomide, başta yüksek cari açık riski olmak üzere, büyümeyi etkileyecek önemli kırılma noktaları bulunmaktadır. Bu risklerin gerçekleşmesi, büyümeyle birlikte istihdam düzeyini de olumsuz yönde etkileyecek gelişmeler olacaktır.

Tablo 7. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler

	2002	2003	2004/1	2004/2	2004/3	2004/4	2005/1	2005/2
Çalışma Çağı Nüfusu (Bin kişi)	48,041	48,912	49,482	49,694	49,944	50,189	50,452	50,695
İşgücüne Katılma Oranı (Yüzde)	49.6	48.3	45.9	49.2	50.6	48.4	46.8	49.3
İstihdam Düzeyi (Bin kişi)	21,354	21,147	19,902	22,188	22,874	21,870	20,838	22,721
Tarım	7,458	7,165	6,412	7,820	8,222	7,201	6,230	7,266
Tarım Dışı	13,896	13,982	13,490	14,368	14,652	14,669	14,608	15,455
İşsizlik Oranı (Yüzde)	10.3	10.5	12.4	9.3	9.5	10.0	11.7	9.2

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketleri, TÜİK.

5. SONUÇ

Mevcut çalışmalardan görüldüğü üzere, son otuz yıllık dönemde Türkiye ekonomisinde büyümenin temel sürükleyici gücü sermaye birikimidir. 2001 krizinden bu yana toplam sabit sermaye yatırımlarının düzeyi 1990'lı yıllardaki düzeyin altındadır, 2005-2007 dönemi hedefleri de 1990'lı yıllardaki düzeye ulaşamamaktadır. Bu durum, ekonominin yakın gelecekteki büyüme performansının yanısıra istihdam düzeyinin yeterince artmaması sonucunu doğurabilecektir.

2001 krizi sonrasında ekonomik büyümede uzun dönem ortalamasının üzerinde gerçekleşme sağlanmış olmakla birlikte, bunun sürdürülebilirliği ile

ilgili olarak önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, önemli sorun alanları bulunmaktadır. Son oniki ayda büyümede görülen yavaşlama bu sorun alanlarının önemini göstermektedir.

2002 yılından bu yana gelişmiş ekonomilerde faizlerin düşük olması ve uluslararası likitide fazlalığı, Türkiye gibi gelişen piyasalara yönelik dış finansman imkanlarını genişletmekte ve bu durum, gelişen piyasa ekonomilerinin bütçe performanslarında, yurtdışı faizlerinin düşmesinde ve iç taleplerinin artmasında önemli iyileşmeler sağlanmasına neden olmaktadır. Uluslararası konjonktürden kaynaklanan bu gelişmenin yansımaları Türkiye’de de gerçekleşmiştir. 2002-2005 döneminde gerçekleştirilen yüksek ekonomik büyüme performansı üzerinde önemli etkisi olan dış konjoktürdeki bu gelişmenin devam edebilmesi için uluslararası piyasalardaki koşulların değişmemesi gerekmektedir.

Enflasyon hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik olarak kısa vadeli faizlerin yüksek tutulmasındaki katı tutum, 2005 yılında temel ekonomik göstergelerinin üzerindeki etkisini artırarak devam ettirmektedir. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide, yüksek reel faiz-uluslararası sermaye girişi-enflasyon hedefinin gerçekleştirilmesi arasında döngüsel güçlü bir bağ bulunmaktadır. Sermaye girişlerinin artması, yurtdışı talebinde artışa neden olmakta, bu durum enflasyon hedefinin gerçekleştirilmesi için kısa vadeli faizlerin yeterince düşmesini engellemektedir. Bu döngüsel bağın da etkisiyle, cari açığındaki artışın dalgalı kur sayesinde kurlarda oluşacak yükselmeyle giderileceği konusundaki beklentiler gerçekleşmemiştir.

Sürdürülebilir büyümenin sağlanması açısından ekonominin dış kaynağa bağımlılığının azaltılması önem taşımaktadır. GSMH’nın yüzde 7’si gibi büyük bir orana ulaşan tasarruf açığını, ekonominin uzun süre dış kaynakla finanse etmesi mümkün değildir. Ekonominin dış kaynak ihtiyacının azaltılması için toplam tasarruf açığının düşürülmesi zorunludur. Bunun için, ya kamu kesiminin daha fazla tasarruf yapması ya da özel kesimin tüketimini ve yatırımlarını azaltması gerekecektir. Bir başka deyişle, cari işlemler açığını birkaç yıl içerisinde bugünkü düzeyinden tek haneli rakamlara indirmek, ekonomik büyümeden ve istihdamdan fedakarlık yapmak anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, ekonomide ortaya çıkan kırılganlıkları görmek ve bunları önlemeye dönük iktisat politikaları geliştirmek zorunlu görünmektedir. YTL’nin aşırı değerli olması, buna karşın cari açığın öngörülmesi çok aşması, uygulanan makroekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Devlet Planlama Teşkilatı., (2004) 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı. DPT.
- _____, (2005) Orta Vadeli Program. DPT.
- _____., (2003-2006) Yıllık Ekonomik Programlar. DPT.
- Öztrak, F., (2005) “Dış Açık ve Özel Tasarrufların Azalması.” 29.11.2005 tarihli Milliyet Gazetesindeki yazısı.
- Saygılı, Ş., C., Cihan ve H. Yurtoğlu, (2005) Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003. DPT, pp. 9.
- Serdengeçti, S., (2005) “Büyüme’den Sürdürülebilir Büyüme’ye.” TC Merkez Bankası Başkanın sunuşu, Koç Üniversitesi-TÜSİAD Ekonomik Araştırma Forumu.
- Türkiye Ekonomi Kurumu., (2003) Büyüme Stratejileri. Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, DPT, pp. 8-20.
- Türkiye İstatistik Kurumu, “Hanehalkı İşgücü Anketleri.”TÜİK, periyodik işgücü istatistikleri.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği., (2003) Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik. TÜSİAD, pp. 17-20.
- _____, (2005) “Konjonktür Değerlendirme.” TÜSİAD, sayı 10, pp. 4.